

BERZEVICZY ALBERT – EGY KULTÚRPOLITIKUS MAGÁNÉLETE ÉS MINDENNAPJAI

Az egyik legrégebbi – a 13. századból eredeztetett – magyar nemesi családból származó berzeicei és kakaslomnici Berzeviczy Albert (1853–1936) a 19–20. századi történelmünk méltánytalanul elfeledett alakjai közé tartozik, holott korának politikai, művészeti, tudományos és tudománypolitikai szempontból is meghatározó személyisége volt.

A dualizmus időszakában három évtizedet felölelő parlamenti pályafutása alatt a '67-es közjogi alapon álló kormánypártok (Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt) tagjaként foglalt helyet az országgyűlésben, ahol kultuszminiszterként (1903–1905) és képviselőházi elnökként (1910–1911) olykor a politikai élet főszereplői közé tartozott. Parlamenti szerepvállalása mellett számottevő írói és művészettörténeti munkásságot is kifejtett: írt többek között itáliai útikönyveket,¹ életrajzot Aragóniai Beatrix magyar királynéről,² valamint az érett olasz reneszánszt bemutató művet.³ Mindezeket túl a századfordulón, a magyar sport hőskorában, aktív sportvezetői tevékenységet is vállalt: 1895-ben például alapító elnöke lett a Magyar Olimpiai Bizottságnak.

A politikától teljesen a Horthy-korszakban sem távolodott el – hiszen felsőházi tag (1927–1936), illetve az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportjának elnöke (1921–1934) volt –, ám ekkor már inkább történetírói és tudományszervezői területen jeleskedett. 1922 és 1937 között négykötetes monográfiát jelentetett meg a neoabszolutizmus időszakáról,⁴ míg a Kisfaludy Társaságnak 1923 és 1936 között, a Magyar Tudományos Akadémiának pedig 1905-től 1936-ig volt az elnöke.

Berzeviczy Albert magánéletéről és mindennapjairól számos forrás áll a rendelkezésünkre, melyek segítségével rekonstruálni lehet e fáradhatatlan művelődéspolitikus munkavégzését és szabadidő-kultúráját.

Szabadideje legnagyobb részét gyermekkorától kezdve az alábbi öt tevékenységgel töltötte ki: olvasás, írás, rajzolás, színház-, illetve operalátogatás, utazás. A szülői házban, amely a Sáros vármegyei Berzevicén feküdt, rendelkezésére állt apja, Berzeviczy Tivadar igényesen összeválogatott házi könyvtára, amelynek polcain a korszak szinte minden fontosabb magyar irodalmi alkotása ott volt. A gyűjtemény legféltettebben őrzött darabjának a magyar forradalmi költészet egyik antológiája, a Kertbeny Károly által külhonban szerkesztett, *Hangok a múltból* című munka

¹ Berzeviczy Albert: *Itália. Úti rajzok és tanulmányok*. Budapest, 1899.

² Uő: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz*. Budapest, 1908.

³ Uő: *A cinquecento festészete és szobrászata (Tekintet nélkül Velenczére)*. Budapest, 1906.

⁴ Uő: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. I–IV. kötet. Budapest, 1922–1937.

számított.⁵ A könyvtár kötetei közül Berzeviczyre a legnagyobb hatást Jósika Miklós: *A hat Uderszki leány* című történelmi regénye gyakorolta.⁶ Később, lőcsei gimnazistaként, mikor gyakran látogatta a Szepesgörgön lakó rokonait, a Görgeyket, elhunyt nagybátyja, Görgey Konstantin családi könyvtárában ismerkedett meg Lord Byron és Ferdinand Freiligrath költeményeivel, valamint e helyütt vette először a kezébe Alphonse de Lamartine *A girondiak története* című művét, Madame de Staël *Corinne* című munkájával egyetemben. Élvezettel olvasta Madách Imrétől *Az ember tragédiáját*, továbbá *A szónokok könyvét* Louis Marie de Lahaye de Cormenin-től. Az irodalom iránti rajongása vezette arra, hogy társaival önképző kört kezdjen szervezni a középiskola falain belül. Az ötlet azonban hamarosan holt, mivel az intézmény igazgatója nem támogatta az elképzelésüket.⁷

Lánya, Berzeviczy Edit kiadatlan visszaemlékezése alapján atyja a külföldi írók és költők közül leginkább William Shakespeare, Dante, Goethe és Heinrich Heine műveiért rajongott, míg a hazai alkotók közül elsődlegesen Arany Jánost, Madáchot és Jókai Mórt kedvelte.⁸ Az említett szerzők mellett Charles Dickens, valamint a saját munkáiból is gyakran olvasott fel 1880-ban született ikerlányainak, Editnek és Liliannak. Személyesen válogatta ki gyermekei olvasmányait, hiszen a neveltetésükre komoly gondot fordított.⁹ Berzeviczy Edit szerint édesapja ősszel, amikor hűvösebbre fordult az idő, vagy „beállott a felvidéki lassú, hosszú eső”, sokszor ült le gondolkodni vagy olvasni berzevicei kúriájában a kandalló elé. Annak különösen örült, ha a ropogó tűz mellett csészében cukorral összekevert tojássárgáját fogyaszthatott. Mindez a nátha ellen is hatásos orvosság volt.¹⁰

Az olvasás szeretetéhez hasonlóan az írás is végigkísérte Berzeviczy egész életét. Nyolcesztendő korában Strauch Albert személyében a Szepességből származó szász házi tanítót fogadott mellé az apja, akinek a vezetésével 1862 és 1864 között a Berzeviczy-gyerekek *Próbakő* címmel hetente megjelenő családi gyereklapot szerkesztettek. Az újság ötvözte a tanulást a szórakozással, mivel abban dolgozták fel az addig tanultakat: történelmet, földrajzot, természetismeretet, mindezeket pedig az általuk készített térképekkel és rajzokkal illusztrálták. A *Próbakő* legfrissebb számain általában vasárnap reggelente, a reggeliző asztal mellett vették kezükbe a szülők. A német nyelv gyakorlása céljából néhány hónapon át társat is kapott a *Próbakő*, a szintén a fiatalok által írt *Kleebblatt*¹¹ című havilapot.¹²

Tizenhét esztendő volt Berzeviczy, amikor az első publicisztikai megjelentek a korabeli ifjúsági lapokban. A legkülönbözőbb témák foglalkoztatták. A *Tanulók*

⁵ Uő: *Régi emlékek 1853–1870*. Budapest, 1907. 21.

⁶ Uo. 205–206.

⁷ Uo. 308–310.

⁸ Berzeviczy Edit: *Berzeviczy Albertről*. Kézirat, é. n. A Szalay-Berzeviczy család tulajdona, 35.

⁹ Uo. 23.

¹⁰ Uo. 2.

¹¹ Lóhere (német).

¹² Berzeviczy: *Régi emlékek...* 195.

Közlönyében például 1870 tavaszán *A veres köpeny* címmel kétrészes, hátborzongató rémtörténetet közölt egy utazóról, akinek egy hideg, viharos őszi éjjelen váratlanul rejtélyes, vörös köpenybe burkolózó útítársa akadt. A titokzatos idegen még azon az éjszakán kioltotta a vándor életét.¹³ A nyár folyamán öt egymást követő írásban mutatta be a *Tanuló Ifjúság Lapja* hasábjain a francia forradalom szónokait. Cikkeinek elkészítésében nagy segítségére voltak középiskolai történelmi tanulmányai, valamint Cormenin fentebb említett munkája. Danton, Robespierre, Bertrand Barère és Mirabeau grófja mellett két cikket szentelt Bonaparte Napóleonnak, aki az egyik kedvenc történelmi személyisége volt. Mint vele kapcsolatban fogalmazott: „Vannak emberek, a kik a népek kormányzására hivatva, születve érzik magokat; az ilyen emberek meghalnak, vagy uralkodnak. És ilyen ember volt Napoleon. Ő nem született, mint Sándor a trón zsámolyán, nem is – mint Caesar – senatori bíborban; de amint kardját kezébe vette, már parancsolt is, és amint parancsolt, már uralkodott is.”¹⁴

Magánszorgalomból ez idő tájt próbálkozott meg a próza- és versfordításokkal. Elsősorban németből fordított, Heine és Friedrich Schiller verseit, de kísérletet tett arra is, hogy az angol író, Maria Edgeworth *The prussian vase* című alkotását *A porosz virágcsésze* címmel magyar nyelvre ültesse át.¹⁵ Saját költeményeinek papírra vetésével is próbálkozott.

1874-ben Szana Tamás szerkesztő-kritikus *Figyelő* című irodalmi és művészeti lapjában publikálta az első irodalmi alkotását, a *Képzőművészetek, költészet és zene* címet viselő, háromrészes esztétikai témájú cikksorozatát.¹⁶

Írói ambícióiról azután sem mondott le, hogy 1881-ben a Szabadelvű Párt színeiben az eperjesi kerület országgyűlési képviselőjévé választották. Ugyanis 1882-ben – politikustól már akkor sem megszokott módon – két hosszabb elbeszélést is közölt a *Fővárosi Lapok* című szépirodalmi napilapban. Január–február folyamán *A tombóci fürdőben* címmel írt egy fiktív fürdőhelyen nyaraló fiatal szerelmesekről szóló, tizenkilenc részes novellasorozatot. A korabeli fürdők világát közelről ismerte, mivel kikapcsolódás, valamint egészségmegőrzés céljából gyakran kereste fel a felvidéki fürdőhelyeket. Szülővármegyéje, Sáros, pedig különösen gazdag volt gyógyforrásokban és ásványvizekben. A fürdőélet ábrázolása Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Csáth Géza műveiben is megjelent, sőt Berzeviczyhez hasonlóan Krúdy Gyula is írt olyan elbeszélést (*Asszonyok inspekcója*), ami egy nem létező fürdőben, a Sáros vármegyei Ilonafürdőn játszódott.¹⁷

¹³ Uő: *A veres köpeny*. *Tanulók Közlönye*, 1870. március 27. 177–178. és április 3. 189–191.

¹⁴ Uő: *A francia forradalom szónokai*. IV. Bonaparte Napoleon. *Tanuló Ifjúság Lapja*, 1870. augusztus 14. 362–365. és augusztus 31. 378–382. Idézet a 362. oldalon.

¹⁵ Berzeviczy Albert prózafordításai, fordítástörédékei és átiratai (1870–1871). Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V. 5238/12/1–7.

¹⁶ Berzeviczy Albert: *Képzőművészetek, költészet és zene I–III*. *Figyelő*, 1874. 30–32. sz. 353–380.

¹⁷ Kósa László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest, 1999, 188–232.

A Berzeviczy által elképzelt Tombóc is minden bizonnyal a Felvidéken lehetett, mivel a települést fenyvesekkel és bükkerdőkkel borított meredek hegyoldalak, valamint zöld pázsitú völgyek vették körül. A rendkívül kusza és szövevényes szerelmi hálóval átszőtt történetben megelevenedtek egy hajdanvolt fürdőhely mindennapjai. Csónakversenyek, zongorajátékkal kísért zenés-táncos multságok, krokett-játék,¹⁸ illetve a nagy közös erdei séták, kirándulások, míg végül a két főhős, Dombrovsky Marie és Gerenyey Rikhard egymásra talált.¹⁹

A férfi–nő viszony meghatározó volt Berzeviczy 1882 októberében négy részben közölt, *Eveline* című elbeszélésében is. Eveline egy 18 éves, feltűnően csinos, gesztenyebarna hajú lány volt, aki a történet legelején kikoszarozta Jenőt, a nősülési szándékkal érkezett fiatal katonatisztet. Inkább Regéczy Lóránt grófhhoz ment feleségül, aki a „versenyek és kaszinó-bálok ünnepelelt hőse” volt. A gróf azonban az esküvő után sem szakított káros fiatalkori szenvedélyeivel, továbbra is képtelen volt lemondani a pezsgő, a kártyaasztal és a kasszírnők társaságáról. A szerencsejáték és a balul elsült üzleti befektetései miatt csődbe jutott, házassága pedig tönkrement, miután közös gyermekük pár hónapos korában meghalt. Regéczy titokban hagyta el Eveline-t, levélben tudatva vele a döntését. A lány egy vidéki kisvárosba költözött, ahol a helyiek „a tönkrement grófnő”-ként emlegették. Időközben háború tört ki, Eveline házába pedig sebesülteket szállásoltak el. Itt látta viszont Jenőt, aki halálos sebesüléssel feküdt az ágyban. Ekkor döbbsent rá, hogy mindvégig őt szerette. Ám a felismerésével elkésett, mert Jenő nem sokkal később behalt a seblázba, Eveline pedig boldogtalanul, gyermek nélkül élt tovább.²⁰

A két könnyed lektúrt, melyek egy fantáziadús fiatalember komolyabb esztétikai értékkel és filozófiai tartalommal nem rendelkező stílusgyakorlatának tekinthetők, Berzeviczy Albert képviselősege alatt egészen 1894-ig nem követte újabb (irodalmi) alkotás. A kultusztárca államtitkári pozíciójából távozva, abban az évben jelentette meg a legjelentősebb oktatáspolitikai munkáját, melynek a *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címet adta.²¹ Könyvében a már meglévő budapesti és kolozsvári egyetem mellett egy harmadik intézmény felállításának szükségességéről értekezett.

Öt évvel később adta közre először az *Itália: úti rajzok és tanulmányok* című kötetét. Olaszországban elsőként 1890 áprilisában fordult meg. Orvosai javaslatára pihenésképpen utazott oda a feleségével. Memoárjában és a rendszeresen vezetett útinaplóiban nem jegyezte fel, hogy pontosan hol járt, és mit tekintett meg. Ám az egészen bizonyos, hogy első olaszországi útja a „szerelem első látásra” érzésével végződött. Visszaemlékezésében lényegesnek tartotta megemlíteni: „*Ez volt első*

¹⁸ Színes fagolyókkal több kapura játszott angol gyeplabdajáték. Nem tévesztendő össze a krikettel.

¹⁹ Berzeviczy Albert: A tombóci fürdőben I–VI. *Fővárosi Lapok*, 1882. január 22. – február 14. 113–232.

²⁰ Uő: Eveline I–IV. *Fővárosi Lapok*, 1882. október 18–22. 1483–1507.

²¹ Uő: *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*. Budapest, 1894.

olaszországi utazásom, melyet azután sok más követett s a mely bizonyos tekintetben elhatározóvá lett életemre, különösen irodalmi munkásságomra nézve.”²² Az 1890-es évek második felében tett látogatásain már tudatosan törekedett arra, hogy az ország népéről, valamint a természeti és épített környezetről tett benyomásait írásban is megörökítse. Az olaszországi tájak és városok bemutatásánál döntően az építészeti, szobrászati, irodalmi és festészeti örökség bemutatására törekedett, ellenben az olasz népről és vidékről lényegesen kevesebbet értekezett. Hasonlóan járt el az 1906-ban publikált *A cinquecento festészete és szobrászata* című művében is, melynek ihletét és anyagát ugyancsak az itáliai útjai jelentették. Az *Itáliáról* Alexander Bernát, a neves filozófus-esztéta lelkendezve írta egy recenziójában: „Micsoda melegség van ebben a könyvben! Az ember úgy érzi magát, mint júniusban, a nagy hőségek beállta előtt, a tavaszi viharok végleges elbúcsúzása után. Állandó szép, meleg idő. A nap mindig süt, sohasem perzsel. Ha a mi utazóink olvasni szeretnének, mindig magukkal vinnék az olasz útjukra ezt a könyvet.”²³

Az Appennini-félszigetre való utazásokat Berzeviczy csak azt követően engedhette meg magának, hogy országgyűlési képviselő, majd államtitkár (1887–1894) lett. Előtte, fiatalabb korában a Felvidék fürdőhelyeit látogatta: Vihnyét, Lublófürdőt, Bártfafürdőt vagy Ótátrafüredet. A 19. század második felében ezeket a helyeket igen színes társadalmi élet jellemezte. A vendégeknek a fürdés és a relaxálás mellett lehetőségük nyílt kirándulásokra, sportra, műkedvelő előadásokra, bálókra, valamint az ismeretszerzésre. A gyógyulást a felvidéki, magaslati üdülőhelyeken (főleg a Tátrában) a korszerű hideg vizes gyógykezelés mellett a tiszta hegyi levegő is segítette. Kikapcsolódás céljából a divatosabb fürdőhelyeken, a fürdőházakon és gyógytermeken kívül szállodák és családi nyaralók, vendéglők, bazársor, zenepavilonok és színházak is épültek.²⁴ Országosan ismert politikusként (rendezett anyagi lehetőségeinek köszönhetően) viszont Berzeviczynek már arra is lehetősége volt, hogy külföldi fürdőkbe utazzon. 1884 nyarán például szamárköhögése miatt orvosai tanácsára egy hónapig az ausztriai Graz városa mellett található Eggenberg hideg vizes gyógyfürdőjében tartózkodott. Három évvel később pedig az erős fejfájását a hollandiai Scheveningen tengeri fürdőjében kúrálta ki.²⁵ Gyakran fordult meg hidegvízű fürdőkben, mert a parlamenti munkával járó stressz és idegi kimerültség ellen az orvosai általában a hideg vizes kúrát javasolták neki. 1893 nyarán, az egyházpolitikai küzdelmekről kimerülve feleségével, illetve Hegedüs Sándor szabadelvű képviselővel és nejével a belgiumi Blankenberge északi-tengeri üdülőjébe utazott. Mivel az egyházpolitikáról még a vakációja alatt sem tudott megfeleledkezni, tréfásan azt írta a báró Wlassics Gyulának küldött levelében,

²² Uő: *Berzeviczei házam története. Családi krónika*. Kézirat, é. n. [1920]. A Szalay-Berzeviczy család tulajdona, 88.

²³ Alexander Bernát: Berzeviczy Albert. *Magyar Figyelő*, 1912. II. kötet, 474–479.

²⁴ Kósa: i. m. 43–46.

²⁵ Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története...* 70–79.

hogy „az egyházpolitikát itt is eszembe juttatják néha – ha mások nem: a papok, a kik reverendásan és breviáriummal a kezükben sétálnak a plageon; – véletlenül rendszeren olyankor, a mikor [a] legtöbb nő fürdik... [...] Szilágyi Dezső majdnem idejött volna a tengerpartra, csak véletlenül beszélte le róla Pázmándy Dénes.²⁶ Valódi szerencse, mert ha idejön, engem okvetlenül elátkozott volna; én t. i. azt mondtam neki, hogy a tengerparton mindig friss a levegő, ezidén pedig minden hája elolvadt volna. Mi lett volna akkor a polgári házasságból?”²⁷

Külhoni tartózkodásai alkalmával Berzeviczy akkurátusan útinaplókat vezetett, melyekben feljegyezte a látottakat, és tételesen elszámolta a költségeit. Ugyanis fiatal korától jellemző volt rá, hogy pedánsan számon tartotta a pénzügyeit. Már húszéves korában, amikor Bécsbe utazott az 1873-as világiállítás megtekintésére, szüleinek címzett levelében az utolsó forintig beszámolt arról, hogy mennyit költött étkezése, mennyibe kerültek a kiállítások belépői, a színházjegyek vagy az orvosságai.²⁸ Ezen a szokásán a későbbiekben – amikor anyagi körülményei már jóval meghaladták egy húszéves fiatalemberét – sem változtatott. Útinaplóiból ezért megtudhatjuk, mennyit költött példának okáért Belgiumban cukrászdára, Olaszországban borbélyra, esetleg Görögországban vonatjegyre.

Külföldi útjai során – elsődlegesen amikor német nyelvterületen tartózkodott – Berzeviczy előszeretettel kereste fel a helyi színházakat, valamint operákat, hiszen egész életében lelkesen színházba és operába járó ember volt. Az olasz operák világával még a szülői házban, nővérei (Anna és Róza) zongorajátéka mellett ismerkedett meg. Nagy segítségére volt, hogy közeli rokona, Máriássy János egykori honvéd altábornagy több áriát is eredeti olasz szöveggel tudott elénekelni. A kis Berzeviczy az első igazi operát Kassán látta, amikor édesanyja egy jól sikerült vizsgáját követően jutalomból elvitte Vincenzo Bellini *Az alvajáró* (*La Sonnambula*) című darabjára.²⁹ Berzeviczy Edit úgy emlékezett vissza, hogy atyja számos író és költő munkáiból tanult meg kívülről részleteket, és amikor például az egyik kedvenc drámaírója, William Shakespeare műveinek színházi feldolgozásában „a szöveget szándékosan, vagy hanyagságból rosszul mondták el, nagyon elégedetlenkedt.”³⁰

Berzeviczyt már egészen fiatalon vonzotta a színészet, amatőrként számtalan műkedvelő előadásban szerepelt. Nyilvános színielőadásban 1875. január 10-én esett át a „tűzkeresztségen”, Eperjesen, Heine *Junge Leiden* (*Ifjúkori szenvedések*) című darabjának főszerepében. A társulat soraiban helyet kapott későbbi felesége,

²⁶ Pázmándy Dénes (1848–1936), függetlenségi párti országgyűlési képviselő.

²⁷ Berzeviczy Albert levele Wlassics Gyulához, 1893. augusztus 23. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Wlassics család levéltára, Wlassics I. Gyula báró (a továbbiakban: P 1445), 7. doboz, 26. tétel, fol. 18.

²⁸ Berzeviczy Albert levele Berzeviczy Tivadarhoz, 1873. június 19. Eperjesi Területi Állami Levéltár (Štátny oblastný archív v Prešove), Rodina Berzeviczy 1209–1567–1943, 69. doboz, 224.

²⁹ Berzeviczy Albert: *Régi emlékek...* 205–207.

³⁰ Berzeviczy Edit: i. m. 35.

Kuzmik Zsófia is. Három hónappal később ismét a majdani neje társaságában alakította a *Nevelőnő kerestetik* című francia mű egyik karakterét.³¹ Színészi karrierje „csúcára” 1881. március 26-án jutott. Aznap a Széchenyi-kör nevű eperjesi magyar közművelődési egyesület szervezésében a városi állandó színház ünnepélyes megnyitóján a legendás színésznővel, Prielle Kornéliával³² együtt lépett fel. Almási Balogh Tihamér *Két év múltán* című vígjátékának egyik szereplőjét formálta meg.³³ Méghozzá a „*hírneves művésznő szerint olyan rátermettséggel, hogy a Nemzeti Színházban is megállná a helyét.*”³⁴

1881-es parlamenti képviselővé választása után Berzeviczy „kétlaki” életmódot folytatott a családjával. Az országgyűlés ülésszakai alatt a fővárosban tartózkodtak, a parlament nyári szüneteiben viszont hazautaztak Berzevicére. Az ifjú politikus kezdetben a VI. kerületi Dalszínház utcában bérelt lakást. 1887-es államtitkári kinevezése után, jobb anyagi lehetőségeinek köszönhetően költözött át az Oktogonhoz, az Andrassy út 50-be. Berzeviczy személyi titkára, legifjabb Szász Károly szerint az Oktogon téri lakás „boldog családi fészek”, „szinte szentélyszerű kedves családi kör” volt. Ő gyakorlatilag mindennapos vendégnek számított ott, mivel főnöke a titkári óráját reggelente, hivatalba menet előtt, az otthonában tartotta. Ilyenkor Szász Berzeviczy dolgozószobájának – melynek egyik falát egy Kuzmik Zsófiát ábrázoló festmény díszítette – íróasztalánál foglalt helyet, és lejegyezte azoknak a leveleknek a tartalmát, melyeket ő fel-alá járkálva diktált le neki. A reggeli órákban gyakran benézett Berzeviczyékhez a házi orvosuk, az eperjesi születésű dr. Elisher Gyula is, aki jó barátja és páciense egészségi állapota felől érdeklődött.³⁵

Az Oktogonról Berzeviczy 1897-ben költözött át az Erzsébet körúti New York-palotába, melynek harmadik emeletén egy hatszobás, nagypolgári lakást bérelt élete végéig. Két közeli barátja is az épületben lakott a századelőn, Alexander Bernát, valamint az ismert konzervatív irodalomtörténész-esztéta Beöthy Zsolt. Feljegyzések szerint lakása „főúri eleganciával” volt berendezve,³⁶ dolgozószobáját antik bútorok és értékes festmények díszítették.³⁷

A berzevicei családi uradalom azt követően szállt Berzeviczyre, hogy atyja 1889-ben, anyja pedig egy évvel korábban elhunyt. Édesanyja Szinyei Merse Amália, a híres festő, Szinyei Merse Pál nagynénje volt, a Sárosmegyei Jótékony

³¹ Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története...* 51.

³² Prielle Kornélia (1826–1906) volt az első, aki a Nemzeti Színházról „örökös tag” rangot kapott 1881-ben.

³³ Eperjes. *Fővárosi Lapok*, 1881. március 29. 376–377.

³⁴ Dr. Gaál Ferike [Berzeviczy Edit]: Emlékezés Berzeviczy Albertre... *Képes Vasárnap*, 1943. március 30. 204.

³⁵ Szász Károly: Emlékezés Berzeviczy Albertre. *Budapesti Szemle*, 258. kötet, 1940, 753. sz. 64.

³⁶ Lehet-e közeledés a kettészakadt magyar irodalomban? *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. február 8. 4.

³⁷ Kornitzer Béla: Tizenhárompróbas zsidóbarát vagyok, – mondja a nyolcvanegy éves Berzeviczy Albert. *Egyenlőség*, 1934. november 24. 9.

Nőegylet elnöke.³⁸ Szülei halála után fiuk szinte azonnal hozzálátott a kúria átalakításához. 1890-ben az udvarban lévő gyalogutak kavicsburkolatot kaptak, miközben a szilvafákat kivágatta, és a kert végébe gyümölcsöst telepített. Kertészt fogadott, akinek az udvari fatároló és a kocsiszín egy részét lakássá alakította át. Egy évre rá a régi kamrát és a cselédszobát elbonttatta, helyettük a ház északnyugati részéhez három lakószobát, egy fürdőszobát, egy cselédszobát, valamint egy új kamrát építtetett. Az utca felőli kerítés helyére is újat húzatott fel, ami egészen az istállóig ért. A lakóházat immáron minden oldalról kert szegélyezte. A kert végében található méhes helyére üvegházát emeltetett, és egy kisebb szeszfőzdét is üzembe helyezett. A ház belső berendezését 1892-ben cserélte ki. Ekkor több új bútort, kályhát, képet és egy pianínót is vásárolt, átfestette a szobákat, illetve bevezetette az elektromos áramot.³⁹

Mivel Sáros vármegye éghajlati- és talajviszonyai nem kedveztek a mezőgazdaságnak, 1891-ben Berzeviczy Albert erdőtelepítésbe fogott a birtokán. A Feketehegyen található legelője erősen lejtős, délkeleti részén több ezer fenyőcsemete ültetésével látott munkához. Uradalma nagyobb részét ugyanakkor bérbe adta, hiszen Berzeviczére csak időszakosan utazott fel Budapestről. 1893-ból származó adatok szerint a településen 192 hold szántó, 47 hold rét, 113 hold legelő és 3 hold erdő volt a tulajdonában. A szomszédos Balázsvágáson 10 hold szántóval, 8 hold réttel, 2 hold legelővel és 281 hold erdővel rendelkezett.⁴⁰ Jogi ügyeit Berzeviczy Tivadar egykori eperjesi ügyvédje, dr. Propper Adolf intézte. A családi kúriára távollétében a közeli Darócon élő unokabátyja, Berzeviczy Ignác felügyelt. Berzeviczy figyelme azonban a fővárosból is szinte mindenre kiterjedt. Sűrű levelezést folytatott az unokatestvérével, melyben aprólékosan megvitatta az ácsmesterek és kőművesek feladatait, a patakparti fűzfatelepítést, a tehéneladást, vagy, hogy elképzelései alapján a kerti árnyékszékelyt milyen távolságra állítsák fel a gesztenyefáktól. Levélváltásaikból megismerhetjük azt is, hogy Berzeviczy mennyire a szívében viselte a berzevicei óvoda és a település szegény gyermekeinek sorsát. 1891 augusztusában például 14 darab gyerekruhát küldött Berzeviczy Ignácnak, amit Kuzmik Zsófia és egy barátnője varrtak. Arra kérte őt, hogy a nejével együtt válasszanak ki hét nagyobb, valamint ugyanennyi kisebb gyermeket a legszegényebbek és legrongyosabbak közül, és ajándékozzák nekik a ruhákat. A vasárnapi misét követően ő is elmegy majd meglátogatni a gyerekeket.⁴¹

³⁸ Szinyei Merse Amália két ízben, 1864 és 1865 között, valamint 1879-től a haláláig viselte a Sárosmegyei Jótékony Nőegylet elnöki címét. Ebbéli tevékenységére lásd Horváth Ödön: *A Sárosmegyei Jótékony Nőegylet múltja és jelene*. Eperjes, 1897, 193–327.

³⁹ Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története...* 89–95.

⁴⁰ Baross Károly: *Magyarország földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többet bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban lévő földterület mivélési ágak szerinti feltüntetésével*. Budapest, 1893, 545.

⁴¹ Berzeviczy Albert és Ignác 1889–1914 közötti levelezését lásd itt: MNL OL, Berzeviczy család berzevicei ága (a továbbiakban: P 52), 11. doboz, 15. tétel.

Vasárnaponként, ha lehetősége nyílt rá, Berzeviczy rendszeresen eljárt az istentiszteletre. A berzevicei templomban ezért neki és a családjának külön ülőpad volt fenntartva.⁴² Vallásos ember volt, aki egyházi iskolákban nevelkedett (a kisszebeni katolikus konviktusban, a lócsei katolikus főgimnáziumban, valamint a pesti piarista nagygyimnáziumban), s akire édesanyja tulajdonságai közül az emlékei szerint legjobban a mély vallásossága hatott. Ez „oly tiszta és erős volt, hogy az emlék, melyet bennem hátrahagyott, mindenkorra ellenszenvenné tette előttem a vallástalan nőket.”⁴³ Miniszteri dolgozószobája egyik falát az akkoriban hivatalban lévő pápa, X. Pius arcképe díszítette. Ez a tény a *Népszava* egyik újságíróját annyira felbőszítette, hogy cikkében igaztalanul az alábbiakat állította róla: „felekezeti miniszter, sőtét gondolkozású, papimádó reakciónárius.”⁴⁴ Tápay-Szabó László író-hírlapíró viszont ekképpen emlékezett vissza halála után Berzeviczyre: „ha igaz képet akarok róla rajzolni, meg kell említenem, hogy a »díszmagyaros« ünnepeket kivéve, gróf Apponyi Alberten és Strausz Istvánon⁴⁵ kívül csak egy politikussal találkoztam a templomban: Berzeviczyvel. Sohasem ment előre, sőt sohasem ült le; feleségével mindig a baloldalon, hátul állt a szegények között, s e látogatásai tisztán és kizárólag Istennek szóltak, senki másnak, semmi másnak.”⁴⁶ Tápay-Szabó nyilvánvalóan túlzott írásában, mert a kortársai közül egészen biztosan nemcsak az általa megnevezett három politikus volt mélyen hívő és gyakorló katolikus, hanem például Teleki Pál is.⁴⁷

A berzevicei nyarak folyamatos vendégjárással teltek Berzeviczy életében. Memoárjában számos alkalommal tett említést arról, hogy kúriájában nagy családi vagy baráti összejövetelt rendezett. 1898. augusztus 18-án például 51 hozzátartozóját és barátját invitálta meg egy nagyszabású kerti mulatságra, melyen kora délutántól másnap reggel hétig eperjesi cigányzenészek húzták a talpalávalót. A büfét a házban rendezték be, az udvaron pedig léggömböt eregettek, lampiont díszítettek, teniszeztek (a házigazda három évvel korábban építtetett teniszpályát a kertjében), táncoltak, valamint megtekintették az esti tűzijátékot.⁴⁸

A Berzeviczyek az ismertebb sárosi és szepesi családok közül többel is rokonságban álltak: a Szmrecsányiakkal, a Máriássyakkal, a Szinyei Mersékkal, a Dobayakkal, a Péchyekkel, a Görgeyekkel, vagy éppen a Dessewffyekkel. Az igen

⁴² Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története...* 231.

⁴³ Uő: *Édes anyám... Háztartás*, 1929. szeptember 10. 5–6.

⁴⁴ Felekezeti közoktatás. *Népszava*, 1905. május 12. 5.

⁴⁵ Strausz István (1865–1940), 1922-től a marcali kerület pártönkivüli országgyűlési képviselője volt, ellenzéki programmal. Az első világháború idején megszervezte és vezette a Mária-kongregációk hadikórházát, valamint a szegény hadbavonult katonacsádok gyermekeinek napközi otthonát. Komoly szerepet vállalt a Szent Domonkos Rend budapesti zárdájának és templomának megépítésében is. Csernoch János hercegprímás javaslatára XI. Pius pápa a Nagy Szent Gergely Lovagrend parancsnoki keresztjével tüntette ki.

⁴⁶ Tápay-Szabó László: *A márványarcú ember. Pesti Napló*, 1936. március 24. 4.

⁴⁷ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, 356.

⁴⁸ Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története...* 123.

összetartó rokonság mellett Berzeviczy több magas rangú személyiséget is vendégül látott falusi otthonában az évek során. Megfordult nála többek között Csáky Albin kultuszminiszter, Fraknói Vilmos katolikus püspök, valamint több alkalommal Hegedüs Sándor is.⁴⁹ 1897 nyarán, még a képviselőház alelnökeként, ebédre invitálta magához az Ótátrafüreden pihenő Szilágyi Dezsőt,⁵⁰ ám a Ház elnöke minden valószínűség szerint nem fogadta el a meghívást, mert Berzeviczy részletesen vezetett memoárjában nem került említésre a neve a vendégek között. Külön kiemelte viszont az emlékiratában, hogy 1910. július 30-án jó barátját és politikai idolját, Tisza Istvánt fogadta a feleségével Berzevicén. Legnagyobb sajnálatára azonban a grófék másnap délelőtt tovább utaztak István fiuk és Csáky Ilona eljegyzésére a Szepességbe, holott vendéglátójuk pezsgős díszebédet szervezett a tiszteletükre, melyre meghívta a Szmracsányiakat, a Szinyeieket, valamint az unokatestvérét, Berzeviczy Bélát, aki később Horthy Miklós Nemzeti Hadseregének vezérkari főnöke lett.⁵¹

Nagyszámú vendége okán Berzeviczy gyakran rendelt Berzevicére – ahol az éghajlati viszonyok nem kedveztek a szőlőtermesztésnek és a borkészítésnek – fehérbort, amit ő maga is előszeretettel fogyasztott. 1894 júliusában például egyenesen 109 litert rendelt a gödöllői királyi uradalom felügyelete alatt álló borászati szövetkezettől.⁵² Hosszú éveken át számított Sebestyén Gyula rendszeres vásárlójának is, aki nemcsak neves folklorista, de büszke badacsonyi borosgazda is volt. Tőle elsősorban szintén fehérborokat szerzett be: szerémi zöldet, desszertbornak órizlinget, továbbá a finom és száraz badacsonyi kéknyelűt, amit kimondottan csak Badacsonyan és a Balaton-felvidéken termesztenek.⁵³

Barátai és családtagjai társaságában Berzeviczy gyakran járt a birtokához tartozó erdőkbe kirándulni, mert nagyon szerette a fákat. Örömet lelte abban, ha egy kopár hegyoldalt sikerült befásítania, és láthatta felnőni a fenyőket. Legszívesebben a Dluha Dolina nevű völgyben található erdejét kereste fel, amely uradalmi közül a legmesszebb feküdt Berzevicétől, a Szepesség határában. Ide rendszerint lovas kocsival utazott a családjával. Kosárban vitték magukkal a sűrű gulyáslevest, a völgyben pedig krumplit sütöttek és aludttejet ittak. A közös piknikezésekhez a családfő a Dluha Dolinában pihenő- és étkezőhely gyanánt fából készült asztalt és lócékat állíttatott fel.⁵⁴

Kúriája udvarában és kertjében idővel több hársfát és fenyőfát telepítettett, és a ház mellett álló gesztenyefák lombjai alatt gyakran étkezett a családjával.

---

⁴⁹ Uo. 138.

⁵⁰ Berzeviczy Albert levele Szilágyi Dezsőhöz, 1897. augusztus 16. MNL OL, Szilágyi Dezső személyi fondja (a továbbiakban: P 634), 1. csomó, 1. tétel, fol. 102.

⁵¹ Berzeviczy Albert: *Berzeviczei házam története...* 181.

⁵² MNL OL, P 52, 10. doboz, B-1. tétel, fol. 4.

⁵³ Berzeviczy Albert és Sebestyén Gyula levélváltásait lásd Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár, Sebestyén Gyula hagyatéka, EA 13148/B. dosszié, V. csomag, fol. 488–503.

⁵⁴ Berzeviczy Edit: i. m. 27.

Vasárnaponként, a mise előtt az udvarában gyűltek össze uradalmának szlovák erdőkerülői, telekbérlői és mások, akik egyrészt jelentést tettek neki, másrészt ügyes-bajos dolgaikban kérték ki a tanácsát. Óriási tisztelettel viseltettek a személye iránt, bár néha a furfangos tót atyafiak visszaéltek a jóhiszeműségével. Berzeviczy Edit emlékei alapján atyja *„kitűnően bírta a legcikornyásabb tót nyelvet is és mérhetetlen türelemmel hallgatta a véget nem érő, nehézkes ügyefogyott beszédeket.”*⁵⁵

Lánya megfogalmazása szerint atyja a *„kötelességtudás és kötelességteljesítés fanatikusa volt.”* Fiatal kora óta céltudatosan osztotta be az idejét és a munkáját, így gyermeke kevés dolgot tanult meg hamarabb, mint azt, hogy apja tervszerű, előre meghatározott időbeosztásán változtatni nem lehet. Munkája közben nem zavarta meg szinte semmi, és hiába voltak körülötte családtagjai, gyakorlatilag tudomást sem vett róluk, mialatt dolgozott. Élete alkonyán erősen romló látása miatt már feleségének mondta tollba utolsó írásainak szövegét. Szóban megadott minden írásjelet, és utólag sohasem javította ki magát, mert olyan szabatosan fogalmazott, hogy nyomtatásra kész volt az iromány. Berzeviczy Edit memoárja alapján édesapja 1870-ben kezdett komolyabban naplót vezetni, melyet néhány év kihagyás után 1881-től írt rendszeresen, élete végéig. Kezdetben kis noteszekben jegyzett le mindent, majd a naptár napi margóján, rövid és tömör mondatokban. Év végén aztán ezeket évszámmal ellátva egybefűzte és elrakta. Naplójának írására mindig ugyanabban az időpontban, a reggeli után, a napi posta elintézése előtt került sor.⁵⁶

A kimértség és a szigorú kötelességtudat mellett azonban személyiségének volt egy könnyedebb, már-már gyermeki oldala is. Ennek jeleként minden évben, amikor a Sarlós Boldogasszony napjának (július 2.) környékén a lócsei búcsúból hazakerkeztek a búcsújárók Berzeviczére, és a Berzeviczy-udvarház mellett fordultak be a településre, akkor a ház ura rendre ott állt a kert végében a kerítés mellett, és régi emlékeit felelevenítve figyelte őket. Lánya igencsak mókásnak találta azt is, hogy a hatalmas szellemi munkásságot kifejtő Berzeviczy teljesen gyakorlatiatlannak számított, és egyáltalán nem volt kézügyessége. Ha például egy egyszerű csomagot kellett madzaggal összekötöznie, azt „olyan mulatságosan rosszul” csinálta, hogy ki kellett venni a kezéből. Apja egész életében telve volt humorral és kedvességgel, mindenre talált valami tréfás és szellemes megjegyzést.⁵⁷

Berzeviczy Edithhez hasonlóan legifjabb Szász Károly is kiemelte, hogy Berzeviczy Albert jó kedélyű és kötelességtudó ember volt. Szerinte főnöke a feladatait és ígéreteit komolyan vette, a léhaságtól tartózkodott, ám egyáltalán nem volt rideg szívű ember, hiszen *„hosszú ismeretségünk alatt gyakran láttam őt vidám társaságban fölmelegedni, tréfás beszédet is nem egyszer hallottam tőle.”*⁵⁸ Szász úgy

---

⁵⁵ Uo. 26–29. Idézet a 29. oldalon.

⁵⁶ Uo. 20–22.

⁵⁷ Uo. 14–24.

⁵⁸ Szász: i. m. 65.

vélte, hogy Berzeviczy jellemének megértéséhez mindenképp az 1907-ben publikált, és az élete első tizennyolc évét bemutató *Régi emlékek* című önéletrajzi könyvét kell elolvasni, ami értékelése szerint memoár-irodalmunk egyik legszebb darabja, és benne szerzőjének „végtelenül gazdag érzélemvilága, felfogásának nemessége, szíve kincsháza itt tárul igazán az olvasó elé.”⁵⁹

S bár Berzeviczy könyvével kapcsolatban Szász kissé túlzóan fogalmazott, való igaz, hogy a *Régi emlékek* a szerző egyik leginkább bensőséges, személyes hangvételű műve, melyből az olvasó megismerheti személyiségét és gondolatvilágát. E kötet mellett ugyanakkor bizvást remélhető, hogy tanulmányunk is értékes adalékokkal szolgált egy kiemelkedő politikus és tudós egyéniség arcélének érzékletes megrajzolásához.

MÁTÉ GALI

ALBERT BERZEVICZY – THE PRIVATE LIFE AND EVERYDAY LIFE OF A CULTURAL POLITICIAN

Many sources are available in connection with the personal and everyday life of Albert Berzeviczy, the outstanding representative of Hungarian Civic Freedom Party. Based on these documents, we can reconstruct the work and leisure culture of this indefatigable politician. In our study we describe Berzeviczy's leisure activities in detail, taking into account his favorite readings, juvenile publications, his amateur performances, and his trips (mainly to Italy) and their influence on his abilities as a writer and art historian. We present the two-lifestyle living man's home in the capital city and in his family home in Upper Hungary in connection with his financial situation and his network of connections.

---

⁵⁹ Uo. 68–69.